

УДК 332.1 (075.8)

О. І. Ковтун,

к. е. н., доцент, завідувач кафедри регіональної економіки, Львівська комерційна академія

МІЖПІДПРИЄМНИЦЬКА КООПЕРАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ

Розглядаються можливості, закладені у нових формах міжпідприємницької кооперації — кластерах — щодо оптимізації та формування раціональної структури просторової економіки.

Opportunities aimed at the development and optimization of a rational structure of the spatial economy, which are inherent to clusters — new forms of entrepreneurial cooperation, are discussed here.

Ключові слова: міжпідприємницька кооперація, кластери, кластеризація, інтегровані бізнес-системи, раціональна структура економіки (PCE), регіональні господарські системи (PGC).

Key words: inter-enterprise cooperation, clusters, clusterization, integrated business system, rational structure of the economy (RSE), regional economic system (RES)

ВСТУП

Основною причиною неефективності та не самодостатності вітчизняної економіки на усіх рівнях її територіальної агрегації (на національному рівні мова йде про відтворювальну самодостатність економіки, а на регіональному та місцевому — про фінансову) є низький рівень інтегрованості підприємств у місцеві, регіональні і національну господарські системи, а відтак — відсутність раціональної структури економіки (PCE) як на регіональному, так і на національному рівнях. Раціональна структура економіки (наприклад, на рівні регіону) нами трактується як певна система виробництва та його обслуговування (інституційного, грошово-фінансового, науково-технологічного, інформаційного, цінового (ринкового), інфраструктурного, кадрового тощо), за якої формується (або сформована) на місцевому, регіональному (у нашому випадку) і національному рівнях агрегації необхідна кооперація виробництва кінцевої продукції, яка має ринки збуту і на яку існує відповідний попит, а саме: виробництво здатне вдосконалюватися та розвиватися. Тобто PCE передбачає, що підприємства є належним

чином інтегровані в місцеву, регіональну та національну господарські системи продукування доданої вартості.

До речі, слід сказати, що ринкова система здатна ефективно функціонувати і розвиватися лише за раціональної структури економіки. Але ринковий механізм не здатен самотужки, тобто без держави, сформувати раціональну національну та регіональну економічну структуру. Це є прерогативою, основною функцією держави. В цьому контексті державна структурна політика, повинна в першу чергу бути спрямована на підготовку і створення конкурентоспроможних фінансово самодостатніх регіональних господарських комплексів, які викликали б інтерес у потенційних інвесторів, інтегрували (кооперували) підприємства в процес виготовлення кінцевої (готової) продукції, на яку існують адекватний попит і ринки збуту, забезпечували розвиток і вдосконалення виробництва, тобто реанімували національну економіку в посткризовий період, створили робочі місця і можливість адекватно ринковим умовам заробляти кошти необхідні для розширеного відтворення.

Потужним механізмом який, на нашу думку,

може забезпечити інтеграцію підприємств в місцеві, регіональні та національну господарські системи продукування доданої вартості і, таким чином, сприяти формуванню РСЕ на всіх рівнях її агрегації, є організаційно-економічна реформа національної економіки (як елемент проголошеної сьогодні адміністративної реформи, суть якої — перехід від галузевих до функціональних принципів структуризації та управління економікою) інтеграційно-функціонального спрямування. Одним із напрямів такої організаційно-економічної реформи є ініціювання становлення і створення на коопераційних засадах організаційно-економічних інтегрованих бізнес-структур — кластерів, у яких би об'єднувався (кооперувався) виробничий бізнес, виробничий і фінансовий капітал, а також наукова і торговельна (ринкова) інфраструктура тощо і на які б орієнтувався в своїй виробничій діяльності незалежний малий та середній бізнес (основа місцевих господарських систем з точки зору забезпечення зайнятості та джерела надходження фінансових ресурсів).

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

У цій статті розглядаються закладені у нових формах міжпідприємницької кооперації — кластерах можливості: а) для уникнення ризиків зовнішніх загроз, пов'язаних із глобалізацією та проблемами посткризового розвитку НЕ, враховуючи й такі, як "раціональні" очікування другої хвилі економічної кризи; б) для забезпечення конкурентних переваг і формування та реалізації потенціалу сталого розвитку у певних сферах та галузях економіки як самих підприємств, так і територій їх локалізації. В основу покладено використання ефекту синергії від широкого впровадження принципу кооперування (вертикального та горизонтального, функціонального та галузевого тощо) діяльності в межах локальних територіальних економічних систем в форматі кластерних організаційно-правових утворень різних типів. Кластери нами трактуються (розглядаються) як дієвий, малозатратний організаційно-економічний інструмент забезпечення координації зусиль, взаємодії та спільної роботи підприємств в функціональному та територіальному аспектах (площинах) їх діяльності. Систематизується існуючий досвід в питаннях типологізації їх видів, диференційованих за різними можливими ознаками, що покладаються в основу їх формування, функціонування та розвитку. Досліджуються методологічні та практичні аспекти їх створення та функціонування, їх можливості у формуванні конкурентоспроможної економіки на регіональному рівні тощо. Доцільність дослідження цих аспектів пояснюємо тим фактом, що кластеризація в Україні може отримати швидкий розвиток лише тоді, коли теоретичні напрацювання та позитивний практичний досвід буде систематизовано й перенесено в сферу організації та управління економікою.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

Априорі зазначимо, що в економічній науці під поняттям "кластер", в його безпосередньому значенні, розуміють групу, скупчення або групу однорідних взаємопов'язаних економічних об'єктів. І таке об'єднання окремих економічних елементів (наприклад, підприємств чи галузей) в єдине ціле свідомо здійснюється для реалізації певної спільної для них мети, для вирішення спільних питань.

Для економіки України кластери є організаційно-економічною інновацією. Вони позиціонуються в організаційно-економічній структурі національної економіки (НЕ) як кооперовані самодостатні підприємницькі структури, що формуються на основі поділу праці і спеціалізації, але одночасно технологічно (у виробничому чи маркетинговому сенсі) та інфраструктурно об'єднуються (кооперуються) між собою для виробництва та реалізації певних видів продукції, надання послуг чи виконання робіт (а це вже їх загальна міжгалузева спеціалізація). Отже, кластер є добровільним об'єднанням на кооперативних засадах юридично-автономних підприємницьких структур (пов'язаних і технологічно, і за територіально-географічним розташуванням) у певній сфері підприємництва (галузі чи загалом суміжних галузях) з метою виготовлення конкурентоспроможної продукції, на яку існують адекватний попит і ринки збуту, та отримання загальної та особистої економічної вигоди від її реалізації. Спрощено, це набір виробництв, чиї взаємовідносини являють собою модель "покупець-постачальник" та "постачальник-покупець" на певній території.

У світовій же практиці бізнесу кластери стали однією із найпоширеніших моделей успішного розвитку національних економік, особливо у посткризові періоди, у тому числі і на рівні регіонів. Кластерна модель регіональної економіки передбачає об'єднання підприємств та інших суб'єктів господарювання, які розташовані в одному регіоні (сконцентровані в одній місцевості) і є технологічно пов'язаними один з одним або є взаємозалежними на певному ринку та мають на меті спільне виробництво і реалізацію (бажано інноваційної) продукції. Кластери створюють умови для розвитку інноваційної діяльності, підвищення продуктивності та рентабельності, у першу чергу, сектора малих і середніх підприємств, сприяють підвищенню ролі регіонів, створюють основу для притоку іноземних інвестицій, розвитку малого і середнього підприємництва, підвищення гнучкості та мобільності компаній, створення широкого спектра мережевих структур, навчання підприємств.

Автором кластерного підходу організації економіки вважають М. Портера, який у своїй теорії конкурентоспроможності визначив, що найбільш конкурентоспроможні транснаціональні компанії не розташовані безсистемно у різних країнах, а мають тенденцію концентруватися в одній країні, а в деяких випадках — в одному регіоні країни

[13;14]. Це зумовлено тим, що одна або декілька фірм, конкурентоспроможних на світових ринках, розповсюджують свій позитивний вплив на близьке оточення: постачальників, споживачів, конкурентів. А успіхи оточення, у свою чергу, впливають на подальше зростання конкурентоспроможності певної компанії.

За визначенням М. Портера*, кластер (регіональний) — це група територіально близьких взаємопов'язаних підприємств у певній галузі та асоційованих (допоміжних) із ними установ, які пов'язані на технологічних та маркетингових засадах. Загалом регіональні кластери охоплюють низку суміжних галузей.

Дослідженню кластерних форм і моделей організації економічних систем та їх ролі у забезпеченні розвитку економіки, зокрема РГС, присвячені наукові праці українських учених: О. Богми [1; 18], А. Бутенка [3], М. Долішнього [6], С. Колодинського [7], О. Несторенко, В. Тимофєєва [9], С. Соколенко [20—22], Г. Семенова [18], А. Павлюка [12], В. Осокольського [11] та ін.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ.

Сутність кластерної моделі організації ефективного бізнесу як форми реалізації міжпідприємницької кооперації.

Дієвими факторами, які впливають на еволюцію та становлення нових високоефективних (особливо в перехідний та посткризовий періоди на шляху до ефективної ринкової економіки) організаційно-економічних форм господарської діяльності, зокрема у виробничій системі національної економічної системи (НЕС), є процеси кооперації та інтеграції, в основу яких, внутрішньо, закладений ефект (принцип) синергізму, сутність якого полягає в тому, що ефективність спільного використання ресурсів інтегрованим бізнесом завжди більша, ніж ефективність використання цих самих ресурсів кожним бізнесом інтегрованої бізнес-системи зокрема (в рамках належних їм ресурсів). Спрощена модель синергізму має вигляд: $2 + 2 = 5$.

Найбільш виразно і чітко, як показує світовий економічний досвід, зокрема США, Великобританії (Шотландія), Італії, Німеччини, Франції, Фінляндії, Австрії, Канади, Японії та інших країн з розвинутою ринковою економікою, інтеграційний синергізм проявляється в інтегрованих бізнес-системах різних форм організації та способів інтеграції на коопераційних засадах.

Зазначимо, що на сьогодні коопераційно-інтеграційний шлях організаційно-економічної структуризації господарської діяльності на регіональному і національному рівнях агрегації як у виробничій підсистемі зокрема, так і в економічній системі загалом найбільш повно відповідає функціональному підходу як до ведення господарської

діяльності, так і до управління нею, що складає, власне, сутність адміністративної реформи в контексті ринкової трансформації НЕС України в посткризовий період. У свою чергу, організаційно-економічна реформа (реструктуризація) НЕС на засадах інтеграції та галузево-функціональної кооперації та диверсифікації, як складова адміністративної реформи, є тим механізмом, який без додаткових затрат інвестиційних та фінансових ресурсів (сторонніх інвестицій) може забезпечити в післякризовий період фактичне зрушення структурних реформ, інвестиційного та інноваційного процесів, стабілізувати національне виробництво, залучити національний фінансовий капітал в реальний сектор економіки, організувати нові виробництва (а відтак і робочі місця), реструктурувати і модернізувати діючі, але неефективні виробництва і, відтак, забезпечити економічне зростання, вирішити проблему зайнятості (безробіття), сприяти зростанню реальних доходів населення зайнятого, у першу чергу, в реальному секторі економіки тощо. Окрім цього, інтегровані бізнес-системи, якими і є кластери, правомірно розглядати як форму, чи то умову, за якої (в якій) проявляє свою дію закон економії часу. Бо економічний закон — це причинно-наслідковий зв'язок між елементами економічної системи (ЕС), що проявляється за певних умов, діє за певних умов, в рамках певних форм, в тому числі і організаційно-економічних. І такими умовами (найсприятливішими), формами для реалізації цього закону і є інтегровані бізнес-системи різних типів організації, структуризації та способів формування на засадах добровільної кооперації. Це, зокрема, можуть бути і кластери (об'єднання) малих і середніх підприємств (італійська модель), кластери із ядром із великих компаній (шотландська модель), кластери, засновані на взаємодії великої кількості замовників та виконавців, що передбачає наявність розвинутого ринку субконтрактації (американська модель); галузеві та міжгалузеві кластери; неформальні та організовані; рівня міста, регіону, країни, декількох країн; регіональні (регіонально обмежені об'єднання навколо промислового або наукового центру), вертикальні (об'єднання всередині одного виробничого процесу, наприклад, ланцюжок "постачальник — виробник-збутовик — клієнт"), горизонтальні (об'єднання споріднених галузей в один мегакластер, наприклад, хімічний або агропромисловий) тощо.

Зазначимо, що кластери можуть також варіюватися за розмірами, широтою і спектром охоплення об'єктів, рівнями розвитку та галузями діяльності.

Загалом в основу типологізації кластерів можна покласти комбінацію таких основних їх характеристик: географічної (міжнародні, національні, регіональні), галузевої (міжгалузеві, галузеві, вузькогалузеві), структурної (створені на базі малих та середніх підприємств, створені навколо великих компаній та концернів), сфери взаємодії (ви-

* Перефразоване визначення М. Портера щодо регіонального кластера.

робничі, науково-технічні, технологічні, інноваційні, змішані), напрямів формування (фокусні, латеральні, мережеві, горизонтальні), вертикальні), цільового призначення (наприклад, підвищення конкурентоспроможності малого і середнього підприємництва, раціоналізація промисловості, проведення колективних досліджень, впровадження управління навколишнім середовищем) та інших. Більш детальна типологізація кластерів нами наводиться в інших розвідках та відповідних їм публікаціях на цю тему.

Кожен тип кластерів має свою специфіку функціонування та способів взаємодії структурних елементів (учасників). Так, наприклад, традиційні виробничі (промислові, аграрні тощо) кластери є групою географічно локалізованих взаємопов'язаних компаній, об'єднаних у виробничий ланцюжок, в межах якого створюється кінцевий продукт і додана вартість. Їх характерною ознакою є те, що вони формуються навколо промислових чи аграрних підприємств або підприємств із сфери послуг, які виготовляють традиційну або вдосконалену продукцію, що користується адекватним попитом як в межах регіонального, так і на міжрегіональному і зовнішньому ринках. Схематична модель таких виробничих, а саме — аграрних кластерів, які, на нашу думку (як із позицій наявного значного ресурсного потенціалу в аграрному секторі НЕ і його вкрай неефективного використання, так і з позицій загострення проблем із продовольством як в локальних, так і в глобальних масштабах), є, з одного боку, найактуальнішими та найпотрібнішими, а з іншого — найреальнішими щодо створення, зображена на рис. 1.

Інноваційний кластер — це неформальне об'єднання промислових компаній, дослідницьких центрів, індивідуальних підприємців, органів державного управління, громадських організацій на основі вертикальної інтеграції з метою створення нового продукту або послуги. Характерним рисами інноваційних кластерів є наявність науково-дослідних установ, навколо яких як центру (ядра) групуються інноваційні підприємства і постачальники обладнання; застосування і відповідно випуск принципово нових технологій та продукції або послуг, які користуватимуться попитом; здійснення повного циклу виробництва інноваційної продукції

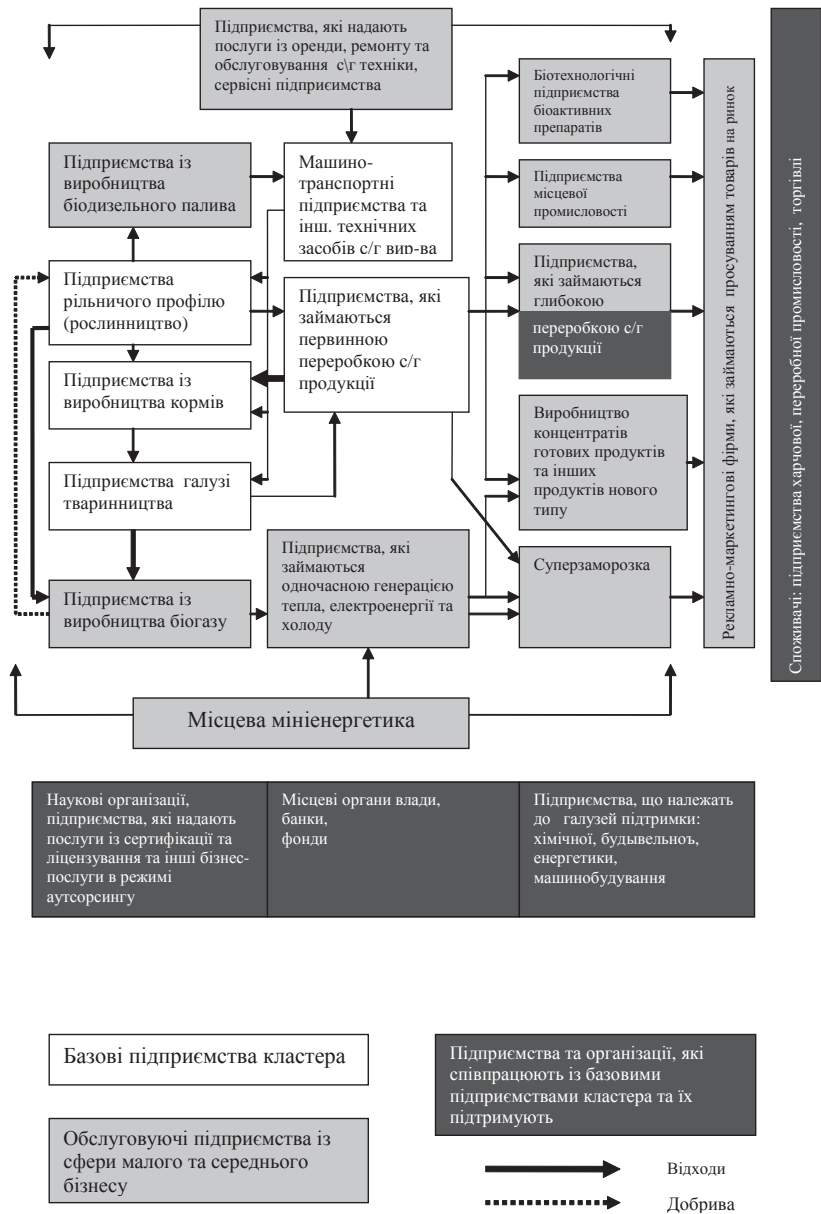

Рис. 1. Регіональний агрокластер [24]

чи послуг (від ідеї до впровадження). Інноваційний кластер, на відміну від простої спонтанної концентрації різноманітних розрізаних технологічних винаходів, виступає в якості строго орієнтованої система розповсюдження нових знань, технологій, інновацій у певній сфері бізнесу.

Мережевий кластер пов'язує географічно концентровані конкуруючі підприємства малого і середнього спеціалізованого бізнесу (однієї або тісно пов'язаних галузей) у напрямі (шляхом організації) координування їх зусиль щодо колективного просування своїх товарів та послуг на існуючі та нові ринки як в межах, так і за межами регіону.

Регіональними є кластери, які створюються в межах одного регіону. Вони зорієнтовані на певну географічну концентрацію взаємопов'язаних

Складові: підприємства харчової, переробної промисловості, горівалі

них галузей. Зазвичай регіональні галузеві кластери є вертикальними ланцюжками, які охоплюють велику кількість підприємств і постачальників спеціалізованих ресурсів. Переважно регіональні галузеві кластери утворюються в таких галузях, як ресторанний бізнес, логістика, будівництво, аграрний сектор (див. рис. 1), туристично-готельний бізнес тощо. Але межі кластера рідко збігаються з прийнятою класифікацією галузей, куди не належать можливі міжгалузеві зв'язки та різні суб'єкти конкуренції. Відтак, все ж таки переважають міжгалузеві регіональні кластери, що охоплюють розгалужену мережу пов'язаних між собою галузей (тобто включають підприємства різних галузей), у тому числі спеціалізовані бази постачальників, ширшу мережу галузей підтримки (інфраструктурних), а також передбачають тісніші та глибші зв'язки з споживачами. Такі кластери можуть охоплювати стратегічні альянси підприємств з університетами, НДІ, технологічними брокерами, консультантами і споживачами.

Міжрегіональні кластери охоплюють підприємства, організації та установи, розташовані у різних регіонах однієї країни. Вони зорієнтовані на створення конкурентоспроможної продукції та її експорт на зовнішній ринок.

Можливості міжпідприємницької кооперації щодо зменшення ризиків потенційних загроз та вирішення проблем функціонування та розвитку підприємств в динамічному ринковому середовищі.

За логікою синергетичного ефекту, кооперування підприємств у кластери різного виду чи конфігурації надає цим підприємствам, а також сформованим ними інтегрованим бізнес-системам і, у підсумку, регіональним та національним економічним системам їх локалізації додаткові можливості для уникнення чи зменшення ризиків потенційних загроз та використання потенційних можливостей динамічного ринкового середовища, для розвитку та реалізації їх конкурентних переваг у певних сферах та галузях економіки, для досягнення якісно нових конкурентних переваг і можливостей сталого розвитку, для вирішення багатьох як стратегічних, такі тактичних питань їх функціонування та розвитку в посткризовий період. До таких конкретних загроз зі сторони ринкового середовища та питань (проблем) забезпечення ефективного функціонування та розвитку як окремих підприємств, так і їх об'єднань, а також регіональних господарських систем їх локалізації в посткризовий період належать наступні.

У світлі потенційних загроз для вітчизняного бізнесу із боку ринкового середовища — це, насамперед, проблеми: зниження ринкового попиту та зменшення ємкості внутрішнього ринку; надмірної залежності вітчизняних підприємств від зовнішніх ринків; монополізації ринку; нестабільності фінансового ринку тощо.

У межах ринкового аспекту діяльності — це, насамперед, питання: забезпечення належного (високого) рівня конкурентоспроможності та посилення ринкових позицій; уникнення залежності від обмеженого кола постачальників та покупців; налагодженням ефективного маркетингу.

У межах аспекту організації ефективної системи виробництва (щодо підвищення ефективності виробничих бізнес-процесів) — це питання, пов'язані із: оновленням та ефективністю використання основних виробничих фондів; підвищенням продуктивності праці; диверсифікацією продукції; ефективністю виробничого менеджменту; мінімізацією енерговитрат (енергоощадністю).

У межах аспекту організації інвестиційного процесу (щодо підвищення ефективності інвестиційних бізнес-процесів) — це можуть бути питання, пов'язані із підвищенням ефективності інвестиційного менеджменту, що знаходитиме своє втілення у: недопущенні перевитрат інвестиційних ресурсів; забезпеченні запланованих обсягів прибутку від реалізованих проектів; мінімізації тривалості будівельно-монтажних робіт тощо.

У межах фінансового аспекту (щодо організації ефективних фінансової діяльності та менеджменту) — це питання, пов'язані із: ефективною фінансовою стратегією; структурою активів (щодо ліквідності активів); часткою позичкового капіталу; часткою короткострокових джерел залучення позикового капіталу; дебіторською заборгованістю; вартістю позичкового капіталу; рівнем фінансових ризиків.

У межах аспекту організації ефективної системи управління бізнесом — це питання, пов'язані із: орієнтацією в кон'юнктурі ринку; ефективністю фінансового менеджменту; високими рівнями комерційного ризику; покращенням управління витратами виробництва; забезпеченням гнучкості в управлінні; недопущенням інерційності розвитку; організацією якісної системи бухгалтерського обліку та звітності.

Основними аргументами, які дають підстави вважати кластерні об'єднання одним із найсуттєвіших елементів господарського механізму сучасної ефективної ринкової економіки, що забезпечує можливість для вирішення вказаних питань та уникнення зовнішніх загроз для соціально-економічного розвитку як окремих підприємств, так і цілих регіонів та країн їх дислокації, є те, що:

— закладений в кластери принцип концентрації конкурентів, їх покупців та постачальників сприяє зростанню ефективної спеціалізації виробництва;

— окремі бізнес-суб'єкти найбільш динамічно розвиваються саме в межах кластера взаємопов'язаних підприємств;

— розвиток в межах кластера взаємопов'я-

заних підприємств окремих його бізнес-суб'єктів є поштовхом для активізації розвитку підприємств-постачальників, підприємства-споживачів та галузей сфери послуг у складі кластера: необхідність задоволення потреб, що постійно зростають, стимулюватиме формування у кластері нових підприємств з виробництва, розповсюдження та реалізації профільної продукції;

— кластерна форма співпраці стимулює інновації, інноваційний процес та створення нових форм знань. Участь в діяльності кластерного об'єднання наукового сектора та синтез науково-технічної і підприємницької діяльності сприяє появі науково-технічного синергізму, який проявляється у збільшенні інноваційної складової діяльності підприємств, у об'єднанні їх наукових потенціалів, у прискоренні генерації та практичному застосуванні продуктових, технологічних та управлінських інновацій;

— перетина діяльності різних кластерів в межах регіону сприяє появі нових знань та стимулює виникнення підприємств нових видів бізнесу;

— кластерний формат організації бізнесу дозволяє вести конструктивний діалог між представниками підприємницького середовища та державної і місцевої влади;

— кластери надають можливість різноманітним підприємствам сфери малого і середнього бізнесу долучатися до них для надання учасникам різноманітних спеціалізованих фінансових, бухгалтерських, аудиторських, маркетингових тощо послуг;

— кластерна модель організації бізнес-систем на засадах кооперації та інтеграції в промислово розвинутих країнах, сприяє досягненню кращого взаєморозуміння та взаємодії з лідерами світового бізнесу.

Як бачимо, кластеризація бізнес-середовища слугує підтримці групи підприємств, а кластер при цьому виступає як чітко налагоджена інфраструктура групи підприємств певної галузі (або суміжних галузей). Інфраструктура, яка полегшує підприємствам групи залучення інвестицій, доступ до клієнтів (покупців), кваліфікованих трудових ресурсів, надає можливість отримання знань і ноу-хау тощо.

Більш детальний опис логіки та аналіз механізмів того, яким чином міжпідприємницька кооперація та її форми реалізації — кластери, впливають на вирішення вищевказаних питань (проблем) функціонування та розвитку підприємств у глобалізованій посткризовій економіці, нами розглядаються в інших розвідках та відповідних їм публікаціях на цю тему.

Тут лише зауважимо, що за будь якого трактування і в будь-якому форматі, основною рисою будь-якого кластера є цільове спрямування підприємницької діяльності. Зокрема, метою таких об'єднань може бути:

— колективне просування товарів і послуг на

існуючі та нові ринки; формування із декількох незалежних самостійних суб'єктів господарювання ефективно функціонуючих технологічних ланцюжків створення певної споживчої вартості, на яку існують адекватні попит і ринки збуту;

— ефективне використання ресурсів і специфічних конкурентних переваг для спільного ведення та здійснення бізнес-проектів на засадах спеціалізації та кооперації (міжгалузевої, функціональної та просторової);

— підвищення продуктивності, інноваційності, конкурентоспроможності, прибутковості та зайнятості на підприємствах, які розташовані (локалізовані) в певному регіоні (де реалізується кластерна модель розвитку) тощо.

При цьому ключовою ознакою кластерів є те, що вони об'єднують у певний тип мережі географічно локалізовані підприємства, що спеціалізуються в певному (або суміжних) секторі економіки. А відтак, кластерні формування мають безпосередній потужний вплив і на соціально-економічний розвиток територій їх локалізації. І в цьому контексті кластеризація бізнес-середовища для України може виступити як нова технологія (чи інноваційний спосіб) організації забезпечення комплексного використання потенціалу розвитку її регіональних господарських комплексів та ефективний інструмент підвищення їх конкурентоспроможності в посткризовий період.

Вплив міжпідприємницької кооперації на розвиток регіональних господарських систем.

Очевидно, що формування ефективних мережевих виробничих систем, запровадження кластерних принципів організації виробничої взаємодії на регіональному рівні надає значні можливості як для підвищення конкурентоспроможності місцевого бізнесу (на основі створення механізму більш ефективного використання ресурсів), так і для підвищення ефективності економічної політики регіональної влади, що у підсумку сприятиме підвищенню конкурентоспроможності економіки регіону та його фінансовій самодостатності. Так, зокрема, діяльність кластерів сприяє не тільки збереженню, але і створенню додаткових робочих місць у регіоні їх локалізації (особливо це актуально в посткризовий період), що, своєю чергою, завдяки виплаті зарплати позитивно впливає на зростання рівня доходів населення регіонів та надходжень (через податки та внески) до місцевого та державного бюджетів, ПФ тощо, а це забезпечує можливість повноцінного виконання місцевою та державною владою своїх соціальних функцій (критерій фінансової самодостатності) без зовнішніх (сторонніх) запозичень чи емісії (що зумовлює інфляцію). А завдяки ліквідації неефективних ланок ланцюжка вартості, об'єднанню зусиль, заміні застарілих ОФ, впровадженню технологічних нововведень, виробництву нової продукції, кластерах

відбувається оптимізація структури та обсягу регіональних продукту та доходу. Кластери сприяють і покращенню платіжного обороту: фінансові розрахунки в межах кластера як єдиного виробничого комплексу, що охоплює замкнутий ланцюжок виробництва "від постачальника необхідних ресурсів до кінцевих споживачів", спрощуються та пришвидшуються за рахунок зменшення зайвих пересувань грошових коштів, ліквідації проміжних фінансових операцій, підвищення якості управління грошовими коштами тощо.

Отже, оскільки завдання формування раціональної структури економіки регіону, забезпечення його конкурентоспроможності та фінансової самодостатності полягає в тому, щоб сформувати в регіоні якнайбільшу кількість підприємств з випуску готової конкурентоздатної продукції, то цьому повинно сприяти створення регіональної економічної системи, більшість виробництв якої технологічно замкнуті на свій регіон. До речі, найкраще на рівні (в межах) окремого регіону замикаються технологічні цикли агропромислового сектору, легкої, харчової, будівельної (у т. ч. виробництво будматеріалів), деревообробної промисловості, деяких галузей хімічної промисловості, значно гірше — в галузях машинобудування. Суть замкнутого на регіон технологічного виробничого циклу полягає в тому, що для випуску певної готової продукції має бути організована взаємодія потрібної (критичної) кількості виробництв, які забезпечують повний технологічний процес її виготовлення. Це відбувається на основі поглиблення поділу праці і вузької спеціалізації окремих виробництв, з одного боку, та їх цільового кооперування (як технологічної та маркетингової взаємодії) щодо виготовлення та реалізації на ринку кінцевої продукції (із високою доданою вартістю), на яку існують адекватний попит і ринки збуту, — з іншого боку, що у підсумку забезпечує в регіоні створення додаткових робочих місць, ефективного використання ресурсів, зростання продуктивності виробництва тощо. Власне, в цьому контексті є актуальним питання кластеризації РГС як шлях до формування РСЕ регіону.

У цьому контексті зазначимо також, що в ЄС кластерна модель розвитку визнана одним із найефективніших механізмів підвищення конкурентоспроможності, інноваційного потенціалу та зростання місцевих малих і середніх підприємств та регіональних економік на засадах галузевої регіональної спеціалізації та технологічно-маркетингової кооперації. Це відбувається завдяки можливостям, що надають кластери підприємствам такої кооперативної групи у питаннях акумулювання ресурсів, пошуку бізнес-партнерів, доступу до більшої кількості постачальників та послуг підтримки, запровадження (стимулювання) інновацій, доступу до маркетингової інформації та досвідченої та висококваліфікованої робочої сили, особливо доступу до інновацій, знань та "ноу-хау"

тощо. Кластери забезпечують взаємодію між бізнесом, дослідженнями та ресурсами, підвищують продуктивність, залучають інвестиції, пропагують дослідження, посилюють виробничу базу, розробляють та створюють нові та спеціальні продукти та послуги тощо.

Стан справ та проблеми із впровадженням кластерної моделі організації просторової економіки в Україні.

В Україні ж поки що, на жаль, з одного боку, є низькою ефективність вже створених кластерних мережевих структур (причому створених за принципом розвитку традиційних місцевих галузей, а не нових та інноваційних), а з іншого — відсутні для їх створення та функціонування сприятливі умови і адекватне інституційне середовище та нормативно-правове забезпечення (нижче ми наводимо основні причини-чинники, що сьогодні гальмують та стоять на заваді становлення, розвитку та ефективного функціонування кластерних формувань в економіці України). Так, зокрема, серед головних чинників цього є те, що на даний момент в Україні всі кластерні формування (тут вже діє понад 20 регіональних кластерів) були створені без підтримки держави.

Отже, до основних причин-чинників неналежного розвитку кластерної моделі організації просторової економіки в Україні на усіх її рівнях належать: — трактування кластерів як ефективних засобів підвищення конкурентоспроможності бізнес-систем тільки у контексті розвинутої ринкової економіки та несприйняття концепції (тобто недовіра до можливостей ефективного застосування) кластерів в сучасних умовах вітчизняної економіки; — відсутність нормативного визначення "кластера", його видів, комплексу заходів щодо створення кластерів в Україні; — відокремленість (ізолюваність) та слабкий рівень взаємодії між підприємствами; — стереотипна усталена схильність підприємців щодо провадження бізнесу поодиноці; — непереконаність підприємців у дієвості або необхідності інноваційних методів організації господарювання; — небажання керівників (менеджерів) змінювати ставлення до інноваційних способів організації діяльності власних підприємств; — відсутність політики державної підтримки процесів інтеграції підприємств у кластери, особливо на початкових етапах їх створення (на початкових етапах, окрім ринкової потреби, якої недостатньо, необхідна ще й державна підтримка їх становлення та розвитку); — неналежна поінформованість підприємців щодо сутності феномена "кластерів" у сучасній економіці та впливу "кластеризації" на підвищення ефективності та конкурентоспроможності їх бізнесу, щодо типів та напрямів їх діяльності, щодо їх синергетичних якостей тощо, про позитивні результати діяльності різних типів кластерних формувань в регіонах України та світу; — низький рівень, а то й загалом відсутність довіри між підприємцями, між підприємцями й місцевими

органами влади; — відсутність налагодженого партнерства між органами влади та підприємницьким сектором; — відсутність у підприємств необхідних коштів для реалізації кластерних проєктів; — небажання підприємців ризикувати через майже невизначені умови діяльності кластерів; — відсутність законодавчих і нормативно-правових документів, які стимулювали б та регулювали становлення, діяльність та розвиток кластерів; — слабка, а то й загалом відсутність мотивації у підприємств, які мають різну мету діяльності, різних господарів тощо, до створення кластерів; — несприйняття великих експортоорієнтованих підприємств ідеї посилення спрямованості на задоволення потреб внутрішнього ринку за відсутності гарантій щодо існування реального, а не потенційного попиту на продукцію, що буде вироблятися; — недостатня зацікавленість малих та середніх підприємств об'єднуватися у великі виробничі системи; — відсутність формалізованих (документально оформлених) пропозицій щодо підтримки кластерних ініціатив та адекватної політики, які сприяли б реалізації кластерної концепції розвитку вітчизняної просторової економіки; — відсутність достатнього інформаційного забезпечення для створення та функціонування кластерів в Україні, зокрема відсутність методичної й організаційної баз, які допомагали б підприємствам інтегруватися у кластери; — відсутність інвесторів у зв'язку з інвестиційною непривабливістю регіонів; — відсутність (або неналежний рівень) гарантій підтримки кластерних проєктів з боку інституційних інвесторів — фінансово-кредитних інститутів, інноваційних та венчурних фондів, лізингових компаній тощо; — пасивна позиція наукових установ щодо участі у кластерах; — невеликий досвід функціонування кластерів в Україні.

При цьому серед успішно функціонуючих регіональних кластерів можна відзначити: Хмельницький будівельний та швейний кластери, кластер виробництва продуктів харчування; Кам'янець-Подільський туристичний кластер; фруктовий кластер "Подільське яблуко"; кластери нових будівельних матеріалів, органічного землеробства, інформаційно-освітньої сфери (Вінниця, Поділля, Хмельницький, Тернопіль); деревообробний (Рівненщина); кластери виноробства та переробки сільгосппродукції (Одеса); деревообробки, туризму, будівництва та будматеріалів, охорони природи та захисту річок, швейний, харчовий, хутряний та інші (Прикарпаття); добування та переробки каменю (Житомир); транспортних перевезень (Черкаси), машинобудівний (Харків) та інші як фактично діючі, так і потенційні [3; 9; 15; 20].

У підсумку зазначимо, що найбільш перспективними напрямками формування кластерів в регіонах України сьогодні, в посткризовий період, враховуючи специфіку та рівень розвитку їх продуктивних сил, залишаються: агропромис-

лові та харчові (кластери молоко- та м'ясопереробного спрямування, виробництва консервної (овочево-фруктової), олійної та зернової продукції, цукровий та кондитерський кластери, виноробні тощо); будівельні; легкої промисловості (текстильно-швейні, взуттєві); машинобудівні, у т. ч. транспортного машинобудування, енергомашинобудівний; металургійні; приладобудування та високотехнологічні; інформаційно-інноваційні; транспортно-логістичні; суднобудівний; туристично-рекреаційні, медичні та фармацевтичні.

Загалом для ідентифікації кластерів у регіонах слід застосовувати результати як кількісного (за коефіцієнтом просторової локалізації, тобто фактором зайнятості чи, точніше, фактором концентрації підприємств певної галузі, і шляхом вимірювання сили взаємодії між галузями (підприємствами регіональних галузей чи їх сегментів) в кластері за моделлю "витрати — випуск" та мережуванням, і за показником економічної значущості галузі в регіоні), так і якісного (шляхом визначення основних компетенцій кластерів та важливих якісних зв'язків та стратегічних партнерів у різних мережах) аналізу.

Наші ж висновки зумовлені також і досвідом світової практики розвитку та функціонування кластерної моделі просторової економіки різних рівнів, який засвідчує, що найбільш успішними є кластери, які створювалися шляхом зміцнення існуючої структури економіки та переорієнтації її занепадаючого сектору, а не ті, що створювалися з нуля.

ВИСНОВКИ

Затребувана сьогодні організаційно-економічна реформа повинна знайти своє втілення в реалізації так званого кластерного підходу до організації бізнесу як на місцях, так і в регіонах та державі загалом. Цей підхід за своєю суттю є новітньою формою реалізації кооперативного принципу взаємодії окремих спеціалізованих бізнесів (та підприємств) у просторовій економіці. Він спрямований на формування інтегрованих господарських комплексів в межах певної території і є організаційно-економічною формою втілення ідеї формування раціональної структури економіки на місцевому, регіональному та національному рівнях.

При цьому кластери є ключовим фактором у забезпеченні самодостатності та розвитку конкурентоспроможності будь-якої РГС на основі синергетичного ефекту. І, таким чином, територіальні кластери повинні розглядатися і як одна із стратегічних можливостей регіонального розвитку, яку необхідно передбачити в стратегії регіонального розвитку України, і як дієвий та малозатратний інструмент реалізації цієї стратегії.

Подальші дослідження із вказаної тематики нами будуть зосереджені на: а) детальному

аналізі логіки і механізмів того, як кластери можуть допомогти вирішенню перелічених нами в цій статті питань функціонування та розвитку бізнесу та мінімізувати ризики від найбільш ймовірних загроз для соціально-економічного розвитку підприємств та територій їх локалізації; б) розгляді принципів і засобів формування та підвищення ефективності функціонування регіональних кластерів; в) питаннях визначення потенційних кластерів у регіоні, зробивши при цьому акцент на критеріях (якісних і кількісних) їх виділення та методиці, в основу якої покладено аналіз не конкретних підприємств і галузей регіону, а продукції та послуг, за якими регіон має конкурентні переваги.

Література:

1. Богма О.С. Антикизове управління на основі кластерного підходу / О.С. Богма // Сучасні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів: монографія. — Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2010. — 436 с.
2. Бойчик І.М. Економіка підприємства: навч. посібник / І.М. Бойчик. — Вид. 2-ге, доп. і переробл. — К.: Атіка, 2007. — 528 с.
3. Бутенко А.І. Феномен кластера у формуванні інноваційної моделі економіки регіону / Бутенко А.І., Лазарева Є.В. // Інвестиції: практика та досвід. — 2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www/investplan/cjm.ua>.
4. Воротников А. Стратегія підвищення конкурентоспособности региона / А. Воротников // Экономические стратегии. — 2001. — №5—6. — С. 144—146.
5. Длугопольський О. Кластерна модель розвитку промислового виробництва регіону як фактор ефективних структурних реформ / О. Длугопольський // Економічний Часопис — XXI. — 2004. — №2.
6. Долішній М. І. Економічні проблеми розвитку виробництва та інноваційної діяльності / М.І. Долішній — Л.: ІРД, 2000. — 583 с.
7. Колодинский С.Б. Рационализация кластерных структур инновационного развития региона / С.Б. Колодинский / Материалы IX Международной научно-практической конференции "Актуальные вопросы инновационной деятельности." — Симферополь, 2004. — С. 68—71.
8. Ларионова Н.А. Кластерный подход в управлении конкурентоспособностью региона / Н.А. Ларионова // Экон. Вестник Ростов. Гос. Ун-та. — 2007. — № 1 ч. 2. — С. 186.
9. Несторенко О.В. Резерви розвитку економічного регіону на основі кластерної моделі / О.В. Несторенко, В.М. Тимофеев // Всеукраїнська науково-практична конференція ["Економічний розвиток України в актуальному просторі і часі"], (27—28 жовтня 2006 року, Харків) збірник наукових праць "Управління розвитком" — Х.: ХНЕУ, 2006. — С. 44—45.

10. Нові виробничі системи і прискорений розвиток регіонів: матеріали міжнародного економічного форуму, 16.11. 2001 р. — К.: Логос, 2002. — 197 с.
11. Оскольский В.О. перспективах становления конкурентоспособной региональной экономики / В.О. Оскольский // Экономика Украины. — 2007. — № 12. — С. 4—11.
12. Павлюк А.П. Кластерна модель регіональної економіки: теоретико-методологічні засади / А.П. Павлюк // Продуктивні сили України. — 2009. — М 1 (005). — С. 105—113.
13. Портер М.Е. Конкуренція / М.Е. Портер — М.: Изд. Дом "Вильямс", 2002. — 496 с.
14. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / М. Портер — М.: Альпина, 2008. — 464 с.
15. Посібник з кластерного розвитку [Електронний ресурс]. — К., 2006. — 37 с. — Режим доступу: <http://economy-mk.gov.ua/>.
16. Развитие кластеров: сущность, актуальные подходы. Зарубежный опыт / авт.-сост. С.Ф. Пятинкин, Т.П. Быкова. — Минск: Тесей, 2008. — 72 с.
17. Ринкова трансформація господарства регіону (кластерний підхід): [навч. посіб.] / Г.М. Заболотний, О.М. Дідик, В.І. Захарченко, А.М. Ступницький. — Вінниця: Видавничий відділ ВДАУ, 2006. — 395 с.
18. Семенов Г.А., Богма О.С. Створення кластерних об'єднань в умовах нової економіки: монографія / Г.А. Семенов, О.С. Богма. — Запоріжжя: КПУ, 2008. — 244 с.
19. Серік О.Д. Концепція кластерів та її роль у формуванні конкурентоспроможної економіки держави / О.Д. Серік. // Вісник Хмельницького нац. уні-ту. Економічні науки. — 2009. — № 3. — Т. 2 — С. 214—217.
20. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: сети, альянсы, партнерства, кластеры / С.И. Соколенко — К.: Колос, 2002. — 546 с.
21. Соколенко С.И. Кластеры в глобальной экономике / С.И. Соколенко. — К.: Логос, 2004. — 848 с.
22. Соколенко С.И. О кластеризации в странах ОЧЭС / С.И. Соколенко // Деловой вестник. — 2007. — № 12(163). — С. 21.
23. Цихан Т.В. Кластерна теорія економічного розвитку / Т.В. Цихан // Теория и практика управления. — 2003. — № 5.
24. Шкоп Я. Региональный агрокластер. — / Я. Шкоп // Аграрный эксперт. — 2009 — №5. — С. 54—55.
25. Концепція створення кластерів в Україні (проект від 29.08.2008 р.) / Міністерство економіки України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=121164
Стаття надійшла до редакції 20.09.2011 р.